

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СТАНДАРТ НАЛЕЖНОЇ СУДОВОЇ ПРОЦЕДУРИ: ГЕНЕЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Бурдейний Ю. І.

ВСТУП

Належна правова процедура є основоположним правом, що застосовується до сфери приватних правовідносин, оскільки, будучи способом виробництва правових норм, вона допускає широке зобов'язання окремих осіб до встановлених у них основних прав, завдяки чому суб'єктами цих прав може бути не тільки держава, а й усе суспільство. Значення належної правової процедури широке і не обмежується одним поняттям. Це застереження, яке розділяється, створюючи інші нові гарантії та конкретні права, пов'язані зі сторонами та самим процесом у межах юрисдикційних відносин. По суті, це важливий надпринцип демократичного верховенства права, який слугує інструментом для подолання несправедливості.

Належна правова процедура гарантує ряд інших постулатів з автономними поняттями і вживаннями в національному правопорядку. Її наслідками, наприклад, є принципи змагального судочинства, повного захисту, вмотивованість судових рішень, недопустимість доказів, отриманих незаконним шляхом, принцип гласності процесуальних дій та право на замовчування. Це є наслідками належної правової процедури, які допомагають гарантувати не лише захист індивідуальних інтересів, а й колективних і дифузних інтересів.

1. Доктринальне визначення принципу належної судової процедури

Витоки належної правової процедури, як керівного принципу юрисдикції, були 15 червня 1215 року в англійській Великій хартії вольностей, ратифікованій королем Джоном «безземельним». Стаття 39 подає перше посилання на цей принцип. «*Per legem terrae*» – це був вислів, який був першою ідеєю того, що зараз називається належною правовою процедурою.

У французькому праві термін «належна правова процедура» визначається як «найвище досягнення справедливості, що іноді виходить за межі того, що передбачено законом»¹.

Словосполучення «належна правова процедура» відповідає перекладу англійського виразу «*due process of law*». Загальноприйнятою

¹ Guillien R., Jean Vincent, *Lexique de termes juridiques*, Paris, Dalloz, 1990, p. 217.

є думка, що належна правова процедура являє собою надпринцип або базовий принцип, що керує всіма іншими, яких необхідно дотримуватися в процесі². Серед конституційних гарантій однією з найвідоміших є належна правова процедура. Ми маємо намір ґрунтовно проаналізувати цей юридичний інститут конституційного процесу від його далекого зародження, встановивши його фактичну значимість і показавши все, що включає в себе його концепція і його грані дії.

Що стосується належної правової процедури, яку ми відразу ж називаємо сучасною, а точніше, необхідною в будь-який час і в будь-якому місці, ми окреслимо підхід, який корелює її з сучасним принципом пропорційності або розумності.

Ми пропонуємо підійти до питання належної правової процедури просто, не забуваючи про її новації та кореляції з іншими принципами. Адже рідко ми знаходимо прохання, думку або вирок, в якому його не вихваляють, не хвалять або наполегливо домагаються і все це, як ми побачимо, вкрай заслужено.

Першою правовою системою, яка мала б справу з цим принципом, була Велика хартія вольностей короля Джона Лекленда від 15 червня 1215 року, коли її стаття 39 посилялася на *legem terrae*, термін, який пізніше перекладався англійською мовою як право землі, без згадки, однак, відомого нам сьогодні виразу, належної правової процедури.

У 1354 році, ще в Англії короля Едуарда III, у відомому Вестмінстерському статуті про вольності Лондона, невідомим законодавцем було використано остаточний вираз³ і, що важливіше, цей текст був включений до положень загального права. Слід, однак, визнати, що протягом усього цього часу інститут був чисто формальним, якщо його використовувати, і без виразності.

Конституція Сполучених Штатів Америки, де належна правова процедура була значно розвинена, спочатку не має справи з інститутом, про що прямо йдеться в її поправках, в 5-й і 14-й поправках. У першій поправці, про яку йде мова, положення про належну правову процедуру вперше з'явилося поряд з тричленом «життя, свобода і власність», а в другій – воно зазнало великої трансформації-еволюції, воно також стало означати «рівність у законі», а не тільки «перед законом», крім того, позначало його ефективне використання. Такі вставки були обумовлені тенденцією слідувати за еволюцією конституцій деяких штатів, таких як Меріленд, Пенсільванія і

² Neves, Daniel Amorim Assumpção. Manual de direito processual civil: volume único. 3. ed. São Paulo: Método, 2011. p. 62.

³ Nelson N.J.. Princípios do processo civil na Constituição Federal. 7. ed. rev e atual com as Leis 1-0.352/2001 e 10.358/2001 – São Paulo: Editora Revista dos Tribunais, 2002. pg. 33. nota 6.

Массачусетс, які вже мали гарантію *in testilla*, оскільки, в свою чергу, супроводжували Декларації прав колоній Вірджинії, Делавера, Північної Кароліни, Вермонту і Нью-Гемпшира, пізніше перетворених в федеративні штати.

У Сполучених Штатах знаковою правовою процедурою є 5-та поправка до Білля про права, яка набула чинності в грудні 1791 року. Звідти належна правова процедура перетворилася на режим, в якому вона перебуває сьогодні, охоплюючи не лише процесуальні чи процесуальні гарантії (процесуальна належна правова процедура), але й дотримання матеріального або матеріального характеру (матеріальна належна правова процедура). Сьогодні Верховний Суд докладає зусиль для забезпечення належної правової процедури, прагнучи вирішити питання, пов'язані з істотною рівністю осіб (рівний захист законів).

Використання виразу «належна правова процедура» вперше зустрічається в 1354 році, коли король Едуард III, слідуючи старій традиції, підтверджує закони країни і, серед них, Велику хартію вольностей. У тексті Едуарда III говориться, що «жодна людина з будь-якого стану або стану, якою б вона не була, не може бути вигнана з землі або володіння, або знущання, або ув'язнена, або позбавлена спадщини, або засуджена до смерті, без попереднього примусу відповідати належній правовій процедурі». З плином часу право приймати закони в країні перейшло від государя до парламенту. І обов'язок поважати їх, який вже зачіпав народ, став зачіпати государя все більше і більше. Таким чином, еволюція належного процесу в Англії пов'язана з владою народу приймати закони і обов'язком всіх поважати їх. Англійський парламент, що представляє Палату громад, є єдиною державою в Англії.

У 1977 році англійський професор політології пояснив сучасну ситуацію в Англії для американських юристів:

Американського конституційного юриста цілком може здивувати невлмовість посилань на термін «належна судова процедура» в загальному корпусі англійської юридичної праці... Сьогодні ніхто не знаходить місця, присвяченого належній процесуальній процедурі в Законах Англії Холсбері, в Коментарі Стівена, або Закон і звичай Конституції Ансона. Ця фраза не містить запису в таких роботах, як «Судовий словник Страуда» або «Юридичний лексикон» Вартона⁴.

Дві подібні концепції в сучасному англійському праві – це природна справедливість, яка, як правило, застосовується лише до рішень адміністративних установ і деяких типів приватних організацій, таких як профспілки, і британська конституційна концепція верховенства права,

⁴ Pennock, Ronald; Chapman, John W. (eds.). *Due Process: Nomos XVIII*. New York University Press. pp. 69–92.

сформульована А. В. Дайсі та іншими. Однак жодна концепція не відповідає ідеально американській концепції належної правової процедури, яка наразі містить багато неявних прав, яких немає в стародавніх чи сучасних концепціях належної судової процедури в Англії.[2]

Коли північноамериканські колонії вирішили об'єднатися і утворити Сполучені Штати Америки, було вироблено Конституцію, однак вона не була ратифікована багатьма штатами, так як в ній не було чітких положень про права особистості, і це відкривало простір для авторитаризму штатів. Тому федералісти запропонували ратифікувати американську Конституцію і внести до неї поправки з питань, пов'язаних із заявленими правами. Так, в 1789 році Джеймс Медісон вніс в Конгрес ряд поправок, і десять з них були перетворені в Біль про права. Труднощі, з якими зіткнулися в той час, полягали в тому, що штати, володіючи автономією і власними конституціями, не бажали і мали обмеження з декларацією прав, що містяться у Федеральній конституції. Через деякий час, у 1868 році, було прийнято Чотирнадцяту поправку до національного порядку, а потім і закріплення пункту належного процесу. Зміст цієї поправки стверджував, що «жодна особа не повинна... позбавлений життя, свободи або власності, без належного процесу», тобто «жодна людина не може бути позбавлена свого життя, свободи або власності без належної правової процедури».

У континентальній Європі прикладом для інших, таких як Іспанія та Португалія, послужили країни з величезною науковою глибиною процесуального права.

Загальна декларація прав людини (Париж, 1948 р.), 6-та Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод (Рим, 1950 р.) і Міжнародний пакт ООН про громадянські і політичні права (1966 р.) закріплюють індивідуальний захист і гарантії, які позначають прийняття цього принципу.

Тлумачення належної правової процедури у Великій Британії є більш обмежувальним. Незважаючи на різні судові думки, нинішнє розуміння полягає в тому, що акти британського парламенту не підлягають судовому контролю, за винятком належної правової процедури. Британська правова система має й інші принципи, які мають на меті, наприклад, гарантувати еквівалент американської належної правової процедури в адміністративній та виконавчій сферах.

В Австралії також через те, що вона має парламентський уряд, що спричиняє певну суміш між законодавчою та виконавчою гілками влади, розуміння належної правової процедури також дещо обмежене. Окремі законодавчі акти не підлягають розгляду судовими органами, що може

спричинити обмеження належної правової процедури. У Конституції немає згадки про належну правову процедуру, а отже, доктринальне тлумачення в сенсі розуміння належної правової процедури лише в судовій сфері, відрізняється від того, що спостерігається в США та бразильській правовій системі.

У доктрині є підсвідома критика прямого включення цього принципу в конституційний текст. Така критика не в тому сенсі, що в ній не було необхідності або що принцип цього не заслуговував, а через надмірність, яка випливала б із прямого посилення на належну правову процедуру після перерахування всіх конституційних процесуальних принципів і прав. Однак країни, які вже мали незадоволення від диктатур і військових переворотів, такі як наша, знають про важливість Конституції, яка чітко містить фундаментальні гарантії, що випливають із правового процесу. Доведена практично до кінця списку, належна правова процедура спрямована на об'єднання інших гарантії, але не як скорочення, а як непохитну підтримку.

Змістовний зміст положення про належну правову процедуру, безсумнівно, є «аморфним і загадковим, який вичерпається більше почуттями та інтуїцією, ніж чисто раціональними методами інтелекту»⁵.

Цей зміст, який можна знайти лише в нашій останній доктрині, не є новим для американців, які довгий час зосереджувалися на належній правовій процедурі. Див. витяг з висновку, висловленого у справі «Антифашистський комітет проти Макграфта» (*Anti-Fascist Committee v. McGrath*, 341 U.S. 123 (1951)), суддею Верховного суду США Феліксом Франкфуртером: «Належна правова процедура» є продуктом історії, розуму, потоку минулих рішень і непохитної впевненості в силі демократичної віри, яку ми сповідуємо. «Належна правова процедура» – це не механічний інструмент. Це не є стандартом. Це процес. Це тонкий процес адаптації, який неминуче передбачає здійснення суджень тими, кому Конституція доручила розгортання цього процесу»⁶.

Говорячи про виміри належної правової процедури, можна зрозуміти її подвійну конотацію: формальну, яка пов'язана з повагою до основних, формальних або процесуальних гарантії у процесі, таких як право на захист, право на належну мотивацію, право на множинність інстанцій тощо; а також матеріальна, яка пов'язана з дотриманням приписів

⁵ Adriane D. As garantias do cidadão no processo civil. Org. Sérgio Gilberto Porto Alegre: Livraria do Advogado, 2003. p. 263.

⁶ Dinamarca, Cândido Rangel. Instituições de direito processual civil : volume III / Cândido Rangel Dinamarca. – 8. ed., rev. e atual. – São Paulo : Malheiros, 2019.

справедливості та розумності за допомогою суджень про пропорційність, заборону свавілля та ін.

Французький автор Фредерік Сюдре, наводячи кілька рішень Європейського суду, намагається визначити суть права, закріпленого в статті 6 Конвенції, таким чином: «Право на справедливий суд закріплює основоположний принцип верховенства права в демократичному суспільстві. Визнаючи право на справедливий суд як «видатне» місце в демократичному суспільстві, європейський суддя закріплює його як один із принципів, що складають базову структуру європейської публічної політики прав людини»⁷. Далі автор зазначає, що в системі Європейської конвенції⁸, право на справедливий судовий розгляд можна розглядати у двох значеннях, а саме: у широкому сенсі (*lato sensu*) та обмеженому (*stricto sensu*).

Lato sensu, воно включає всі гарантії, встановлені ст. 6, зокрема право кожної особи бути судимою судом, встановленим законом, незалежним і неупередженим, у публічний, справедливий і розумний строк, щодо її цивільних прав і обов'язків або щодо будь-якого кримінального обвинувачення (пункт 1) ; право будь-якої особи, обвинуваченої у вчиненні злочину, вважатися невинуватою, доки її вину не буде встановлено в законному порядку (через остаточне рішення суду, пункт 2); право будь-якого обвинуваченого бути поінформованим про характер і причину висунутого проти нього звинувачення, право розпоряджатися часом, необхідним для формулювання свого захисту, право на обраного захисника або якщо він не має достатніх матеріальних засобів, право на безкоштовний захист захисником *ex officio*, право допитувати свідків обвинувачення та свідків захисту на тих же умовах, як вираження рівність сторін, право на допомогу перекладача, якщо він не розуміє та не володіє мовою, якою проводиться судові засідання».

Stricto sensu, зміст ст. 6 складається в основному із загальних гарантій, перелічених у пункті 1, які надають змісту загальному праву на справедливий судовий розгляд у цивільних і кримінальних справах. Ці гарантії бувають двох типів: явні, ті, що стосуються законності, незалежності та неупередженості трибуналу, відповідно, вимога, щоб рішення було винесено протягом розумного терміну, було публічним і справедливим, і неявні, що стосуються безперебійного перебігу процесу. засновані на судовій процедурі, такі як право на справедливий розгляд (справедливе слухання) з його аспектами — явка на слухання та

⁷ Sudre Fr. *Drept european și internațional al drepturilor omului*. Traducere de Raluca Bercea. Iași: Polirom, 2006. 568 p.

⁸ Convenția pentru Apărarea Drepturilor Omului și a Libertăților Fundamentale, încheiată la Roma la 4.XI.1950, semnată de RM la 13.07.1995. În: *Tratate internaționale*, Chișinău, 1998.

змагальність процедури; доступ до суду; рівність сторін; мотивування судових рішень; повний контроль юрисдикції; право не свідчити проти себе; право на правову безпеку.

Інший французький дослідник – Ж. Л. Шар'є⁹ – до якого приєдналися деякі представники румунської доктрини, такі як К. Барсан, віддає перевагу окремому підходу до цих гарантій, а саме: з одного боку, перелічені в ст. 6 абз. 1 – як надання змісту загальному праву на справедливий суд у цивільних і кримінальних справах і, з іншого боку, у справах, перелічених у ст. 6 абз. 2 та у ст. 6 абз. 3 – як конкретні гарантії права на справедливий суд у кримінальних справах. У цьому сенсі зазначається, що вимоги справедливого судового розгляду стосуються, по-перше, «цивільних прав і обов'язків» і «будь-якого обвинувачення у кримінальних справах». По-друге, для захисту своїх цивільних прав і від будь-якого кримінального звинувачення кожна особа має право на суд, тобто їй повинна бути надана можливість звернутися до суду, який відповідає певним якостям, а саме: є незалежним і неупередженим; суть цієї гарантії надається правом на суд. По-третє, сам процес, у якому обговорюється «цивільне право чи обов'язок» чи «кримінальне звинувачення», вимагає наявності інших гарантій, а саме: справедливості процедури, у розумінні Конвенції, публічного обговорення справи та проведення процесу «протягом розумного терміну»¹⁰.

Британський дослідник Дж. Макбрайд, також не дає визначення поняття справедливого судового розгляду, а посилається на вимоги, які становлять зміст цього поняття, зазначаючи, що ці вимоги необхідно розділені на дві категорії, а саме ті, які прямо регулюються в статті 6 ЄКПЛ (вільний доступ до правосуддя, незалежність і неупередженість суду, публічність дебатів), і ті, що були закріплені в судовій практиці Європейського суду. як вимоги, що впливають із статті 6 ЄКПЛ (рівність сторін, обов'язок обґрунтувати рішення тощо).

Однак у великій праці, присвяченій праву на справедливий суд, (*Droit processuel. Droit commun et droit compare du proces equitable*), розроблений групою авторів, представників європейської доктрини (С. Гінчард, К. Шайней, С. Делікостопулос, Ф. Ферран та ін.)¹¹, сформульовано визначення аналізованого поняття, яке, на наш погляд, вдало розкриває його квінтесенцію, а саме: «Справедливий процес – це збалансований

⁹ Charrier J. Code de la Convention européenne des droits de l'homme. Paris: Litec, 2000. 438 p.

¹⁰ Bîrsan C. Convenția europeană a drepturilor omului. Comentariu pe articole. Vol. I. Drepturi și libertăți. București: All Beck, 2005. 1273 p.

¹¹ Guinchard S., Constantin-S Delicostopoulos etc. Droit processuel: Droit commun et droit comparé du procès équitable Parsi: Dalloz-Sirey, 4e édition, 2006. 1195 p.

процес між усіма сторонами, маючи в справедливості ідеал справедливості, якого можна досягти шляхом дотримання певних гарантій».

Баланс між сторонами процесу лише посиляється на традиційний образ справедливості, символізований терезами з двома збалансованими пластинами. Цитовані автори мали на увазі, перш за все, термінологічні міркування – справедливість, що передбачає баланс і рівність – таким чином зберігаючи ідею балансу, щоб пояснити, що сьогодні являє собою справедливий суд. Таким чином, було сказано, що бажання забезпечити такий процес для кожного учасника судового процесу пов'язане із загальним і загальним поняттям «основоположних гарантій належного правосуддя», ілюстрації якого видно в публічному характері дебатів, вимозі незалежний і безсторонній суд, вимога розумного строку тощо.

У спеціалізованій літературі з Румунії численні автори представили себе на тему справедливого процесу та гарантій його досягнення. Так, конституціоналіст і процесуаліст І. Делеану¹² зазначає, що право на справедливий суд є сумарним процесуальним правом, яке охоплює та формулює всі процесуальні гарантії, запропоновані ст.6 Європейської конвенції, фундаментальне фундаментальне право з власним значенням і наслідками. Водночас автор наголошує, що право на справедливий суд перебуває під захистом віртуального контролю конституційності, а також можливий контроль умовності. Компоненти *grosso modo* справедливого процесу, на думку професора І. Делеану, можна підсумувати як: доступ до правосуддя, як один із аспектів права на суд; організація і склад суду та проведення судового процесу, одним словом, належне здійснення правосуддя; ефективне виконання судового рішення¹³.

Однак автор хотів би зробити два зауваження: перше – право на справедливий суд перешкоджає іншим правам, передбаченим ст. 6 Конвенції, стосовно деяких з них справедливість розкриває їхнє значення, будучи, таким чином говорити, їх пояснювальна передумова, а також їх основа; або навпаки, інші права, передбачені ст. другий – як специфічне повторюване явище конвенційної системи, оцінка справедливості часто передбачає не лише перевірку активного чи пасивного втручання держави у сферу процесуальних норм, а й у сферу

¹² Deleanu I. *Tratat de procedură civilă*. Vol.I. Ediție revăzută, completată și actualizată. București: Universul Juridic, 2013. 1115 p.

¹³ Deleanu I. *Tratat de procedură civilă*. Vol.I. Ediție revăzută, completată și actualizată. București: Universul Juridic, 2013. 1115 p.

матеріальних норм, особливо шляхом балансування інтереси, які переслідує відповідна держава¹⁴.

Зі сказаного випливає, що румунський дослідник І. Делеану сприймає право на справедливий суд як концепцію, яка зосереджує всі процесуальні гарантії, надані учасникам судового процесу ст. 6 Європейської конвенції та, відповідно, національними нормами першочерговими є конституційні положення, а саме: вільний доступ до правосуддя, здійснення правосуддя лише судами, право на захист, гласність дебатів.

Професор Р. Чіріца¹⁵ розглядає справедливий процес, аналізуючи загальні процесуальні гарантії, не розділяючи їх, беручи до уваги наступні важливі рівні: доступ до правосуддя, нейтральність суду, швидкість процедури, публічність процесу, рівність сторін і гарантії у кримінальних справах.

І останнє, але не менш важливе, аналізуючи внесок доктринерів М. Удрою та О. Предеску¹⁶, також спостерігається підхід до справедливого процесу, трактуючи вимоги Конвенції щодо справедливості. процедури, без класифікації впливаючих гарантії з текстів цього міжнародного акту.

На думку дослідника в галузі фундаментальних прав людини Р.М. Бестеліу¹⁷, право на справедливий суд – це право, яке через своє утвердження забезпечує зв'язок між правами людини та верховенством право, що характеризується усуненням свавілля та верховенством права, яке можна визначити як сукупність процесуальних гарантії, що дозволяють посилити більшість прав, захищених міжнародними документами.

Румунський доктринер М. Дамашін¹⁸ в одній зі своїх праць, присвяченій праву на справедливий суд у кримінальних справах, визначає справедливий суд як принцип застосування як з точки зору організації правосуддя (особливо враховуючи вимогу незалежності суддів), а також щодо функціонування правосуддя (шляхом забезпечення вільного доступу, гласності, змагальності та подвійної юрисдикційної інстанції. Автор підкреслює, що загальні принципи

¹⁴ Deleanu I. *Tratat de procedură civilă*. Vol.I. Ediție revăzută, completată și actualizată. București: Universul Juridic, 2013. 1115 p.

¹⁵ Chiriță R. *Dreptul la un proces echitabil*. București: Universul Juridic, 2008. 472 p.

¹⁶ Udroiș M., Predescu O. *Protecția europeană a drepturilor omului și procesul penal român*. Tratat. București: C.H. Beck, 2008. 1043 p.

¹⁷ Brumar C., Miga-Beșteliu R. *Protecția internațională a drepturilor omului*. Note de curs, ediția a IV-a revizuită. București: Universul Juridic, 2009. 456 p.

¹⁸ Damaschin M. *Dreptul la un proces echitabil în materie penală*. București: Universul Juridic, 2009. 323 p.

організації та функціонування правосуддя є сукупністю суттєві норми, передбачені в Конституції та в окремих органічних законах, які становлять основу організації правосуддя, з метою забезпечення його функції – вирішення спорів, що виникають між суб'єктами права, або вирішення їх запитів відповідно до умов закон – для захисту осіб від образливих проявів публічної влади та охорони, за допомогою спеціальних засобів, порядку. Освячення та дотримання цих правил визначає кристалізацію та основу юрисдикційної діяльності, яка, за покликанням і остаточністю, повинна завершуватися проголошенням закону.

У світлі цих міркувань не можна не помітити думку деяких відомих румунських конституціоналістів – І. Мурару та Е.С. Тенесеску – які вважають, що право на справедливий суд є основоположним принципом реалізації справедливості, поряд із принципами законності, належного здійснення правосуддя, вільного доступу до правосуддя, гласності судового розгляду, неупередженості судді, відповідно пропорційності у застосуванні санкцій¹⁹.

У цьому ж руслі, але в узагальнюючому аспекті, конституціоналіст Т. Драгану²⁰, аналізуючи поняття верховенства права, звертає увагу на його складовий елемент – юрисдикційні органи, діяльність яких повинна бути спрямована на повагу до прав і свобод, властивих людській природі. Як наслідок, право на справедливий суд є суттєвим структурним елементом верховенства права через необхідність застосування владою принципу верховенства права. У цьому сенсі концепція верховенства права неминуче передбачає врахування вимоги дотримання основних прав і, неявно, справедливості судових процедур.

2. Принцип належної судової процедури в Україні

Наукове пізнання у правових дослідженнях, зокрема вивчення методології доктрини «належної судової процедури», відбувається на двох рівнях: теоретичному та емпіричному, що залежить від першого. У сучасній юридичній літературі іноді виділяється ще один самостійний рівень – метатеоретичний (також відомий як світоглядний або парадигмальний), який передує та покладає основу для теоретичного та емпіричного наукового пізнання і визначається світоглядом дослідника. Проблемам, що пов'язані із розумінням доктрини «належної судової процедури» було присвячено низку наукових статей та комплексних

¹⁹ Muraru I., Tănăsescu E. S. Drept constituțional și instituții politice. Ediția a IX-a. București: Lumina Lex, 2001. 703 p.

²⁰ Drăganu T. Drept constituțional și instituții politice. Tratat elementar. Vol.I. București: Lumina Lex, 1998. 479 p.

розробок. Окремі аспекти цього правового явища досліджували О.О. Овсяннікова, В.В. Комаров, Н.Ю. Сакара, В. А. Кройтор, В.Ю. Мамницький, Ж.М. Мельник-Томенко, С.В. Шевчук, Б.П. Ратушна²¹. Використання методології доктрини «належної судової процедури» дозволяє повно та всебічно охопити всі складові елементи цього конвенційного стандарту. І з метою створення гарантій реалізації конвенційних вимог до правосуддя необхідно створити такі судові процедури та моделі цивільного, кримінального, адміністративного судочинства, які би забезпечили реалізацію права на справедливий судовий розгляд крізь призму конвенційного стандарту «належної судової процедури». Виокремлення методологічних засад має як науковий, так і прикладний характер, адже саме методологія дозволяє розкрити зміст цього правового феномена, що забезпечуватиме його реалізацію як у законотворчій, так і в правозастосовній практиці, а правильне розуміння змісту доктрини «належної судової процедури» сприятиме унеможливленню порушення права на справедливий судовий розгляд. В той же час, основним складовим, змістовним елементом права на справедливий судовий розгляд, яке притаманне заінтересованим суб'єктам процесуальної діяльності, є належна судова процедура, яка становить собою результат побудови на законодавчому рівні стандартизованої моделі судочинства.

С. Нестеренко зазначає, що «належна правова процедура – це правовий принцип, який передбачає, що жодна вільна людина не може бути заарештована, або ув'язнена, або позбавлена свободи, або оголошена поза законом, або вислана, або тим чи іншим чином обмежена у правах, що влада не вчинить або не накаже вчинити дії проти неї, за винятком дій, передбачених чинним законом²². Належна правова процедура є невід'ємною умовою реалізації державними органами функції розгляду і вирішення спорів, коли їх рішення потенційно може обмежити громадянські свободи. Призначенням процедурного порядку в праві є забезпечення та захист прав, свобод та законних інтересів людини, гарантування уникнення свавілля органів державної влади. Тому визначення чітких критеріїв належності юридичної процедури, має важливе значення для практичної реалізації правових приписів».

Учена Л.Г. Матвєєва зазначає, що «доктрина правової процедури неодноразово використана в практиці Конституційного Суду України. Наприклад, у рішенні Конституційного Суду України від 28 лютого

²¹ Бурдейний Ю.І. Проблема методологічного дослідження доктрини належної судової процедури. Право і суспільство № 4, 2023. С. 15-20.

²² Нестеренко С. С. Принцип «due process of law» у міжнародному кримінальному праві. Актуальні проблеми держави і права. 2011. Вип. 62. С. 379-385.

2018 р. у справі щодо відповідності Конституції України Закону України «Про засади державної мовної політики» Конституційний Суд наголошує, що дотримання встановленої Конституцією України процедури розгляду, ухвалення та набрання чинності законами є однією з умов легітимності законодавчого процесу, у випадку її порушення конституційному контролю підлягає не зміст закону, а встановлена Конституцією України процедура його розгляду та ухвалення. Конституційний Суд підкреслює прямий зв'язок дотримання «належної процедури» та гарантій прав і законних інтересів людини і громадянина, фактично надав процедурним принципам владного обов'язкового значення. Отже, якщо порушена належна правова процедура прийняття правового акту будь-яким органом державної влади, такий акт є неконституційним»²³.

В.В. Михайленко вказує, що «в теоретичному аспекті «належна правова процедура» – це сформована англосаксонською правовою традицією форма здійснення правосуддя, яку утворюють сукупність гарантій прав людини процесуального характеру, спрямовані на досягнення процедурної справедливості правосуддя. До гарантій, які у своїй сукупності формують належну правову процедуру, відносяться право на судовий захист, право на ефективне розслідування; право на швидкий суд; право на публічний суд; право на неупереджений суд (ніхто не може бути суддею у своїй справі; право на суд неупереджених присяжних; право на змагальний процес; презумпція невинуватості; право не свідчити проти себе; право на допит в суді свідків обвинувачення; право на допомогу адвоката під час судового розгляду; право бути вислуханим; право не піддаватися двічі покаранню за один й той самий злочин; право на безпосередній процес; право на безперервний процес (принцип сконцентрованості (безперервності) судового засідання; право на оскарження. Виходячи із цих складових, стає очевидним, що «належна правова процедура» – це комплексна категорія, яка має безпосередній зв'язок з засадами кримінального провадження і концепцією верховенства права»²⁴.

Відповідно до твердження В.В. Городовенка «концепція належної правової процедури відсутня у тексті Конституції України, однак значна кількість її складників є важливими принципами права і набуває свого реального втілення в сфері судової влади. Розглядаючи належну судову

²³ Матвеева Л.Г. Належна правова процедура та правові стандарти Європейського суду з прав людини. Вісник Пенітенціарної асоціації України. 4 (Бер 2021), С. 54-64.

²⁴ Михайленко В. В. Застосування належної правової процедури як завдання кримінального провадження. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2020. № 1(21) :URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n1/20mvvzpk.pdf>

процедуру, він вказує, що вона є більш широким поняттям і включає як процесуальні гарантії захисту особистих прав, так і правові механізми обмеження свавілля держави в особі її органів і посадових осіб (насамперед шляхом оскарження їхніх дій до суду)»²⁵.

У теоретичному аспекті «належна правова процедура» – це форма здійснення правосуддя, яку утворюють сукупність гарантій прав людини процесуального характеру, спрямовані на досягнення процедурної справедливості правосуддя²⁶. До гарантій, які у своїй сукупності формують належну правову процедуру, відносяться право на судовий захист, право на ефективне розслідування; право на швидкий суд; право на публічний суд; право на неупереджений суд; право на суд неупереджених присяжних; право на змагальний процес; презумпція невинуватості; право не свідчити проти себе; право на допит в суді свідків обвинувачення; право на допомогу адвоката під час судового розгляду; право бути вислуханим; право не піддаватися двічі покаранню за один й той самий злочин; право на безпосередній процес; право на безперервний процес; право на оскарження.

Застосування належної процедури є одним із складових елементів принципу верховенства права та передбачає, у тому числі, щоб повноваження органів публічної влади були визначені приписами права, і вимагає, щоб посадовці мали дозвіл на вчинення дій, і надалі діяли в межах наданих їм повноважень.

Застосування належної правової процедури у кримінальному провадженні це встановлені кримінальним процесуальним законодавством способи реалізації норм кримінального процесуального права, що забезпечують досягнення цілей правового регулювання кримінальних процесуальних відносин у сфері порядку досудового розслідування та судового розгляду. Воно означає не лише те, що всі дії процесуальних суб'єктів мають відповідати вимогам закону, адже в такому випадку це завдання розчиняється в приписах засади законності. Такі дії мають виникати із наявних повноважень і перебувати в адекватному співвідношенні з конкретним процесуальним завданням, яке виникає в певний момент досудового розслідування і судового розгляду кримінального провадження. Таке адекватне співвідношення приводить до принципу пропорційності.

²⁵ Городовенко В. В. Належна правова процедура як загальновизнаний стандарт функціонування судової влади. Адвокат. № 5. 2012. С. 12-17.

²⁶ Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 24 травня 2021 року. Справа № 640/5023/19; URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97286253>

Належна правова процедура має застосування як під час судового розгляду, так і на стадії досудового розслідування.

Недотримання належної правової процедури тягне за собою порушення гарантованого кожному ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі Конвенція) права на справедливий суд.

У кримінальному процесуальному праві загальновизначеними є такі критерії допустимості доказів: належне джерело; належний суб'єкт; належна процесуальна форма; належна фіксація; належна процедура; належний вид способу формування доказової основи. В аспекті належного суб'єкта, у тому числі, слід розглядати і орган досудового розслідування²⁷.

ВИСНОВКИ

Незважаючи на труднощі, які зустрічає доктрина щодо визначення поняття належної судової процедури, що є результатом злиття двох досить різних правових систем – континентальної та англосаксонської –, ситуація сторін у судовому процесі з практичної точки зору з точки зору, не зачіпається, а, навпаки, сприяє, і це пов'язано з принципом, який постійно застосовує ЄСПЛ у своїй юриспруденції, забезпечення прав «ефективним і конкретним» способом, а не «ілюзорним і суто теоретичний». Усі висновки, висвітлені в дослідженні, привели нас до власного формулювання концепції належного судового процесу, яка, на нашу думку, є основоположним принципом громадського порядку, покликаним забезпечити процесуальний баланс сторін і законність процедури шляхом дотримання деяких гарантій, які передбачають доступ, вільний доступ до правосуддя, публічний характер дебатів, що проводяться в межах розумного строку, незалежним судом і неупереджена, встановлена законом, із забезпеченням права на захисника та винесенням вмотивованого судового рішення.

АНОТАЦІЯ

Належна правова процедура довгий час замислювалася і концептуалізувалася як опора процесуального права, прагнучи пристосувати процес до очікуваного ритуалізму, практично заплутавши себе з принципом законності. Воно набуло значної сили в кримінальному процесуальному праві, але вже поширилося на

²⁷ Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 24 травня 2021 року. Справа № 640/5023/19:URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97286253>

цивільний процес і навіть на адміністративне судочинство. На новій фазі вона опиняється в області матеріального права.

Література:

1. Бурдейний Ю.І. Проблема методологічного дослідження доктрини належної судової процедури. Право і суспільство № 4, 2023. С. 15-20
2. Городовенко В. В. Належна правова процедура як загальновизнаний стандарт функціонування судової влади. Адвокат. № 5. 2012. С. 12-17.
3. Матвеева Л.Г. Належна правова процедура та правові стандарти Європейського суду з прав людини. Вісник Пенітенціарної асоціації України. 4 (Бер 2021), С. 54-64.
4. Михайленко В. В. Застосування належної правової процедури як завдання кримінального провадження. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2020. № 1(21) :URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n1/20mvvzkip.pdf>
5. Нестеренко С. С. Принцип «due process of law» у міжнародному кримінальному праві. Актуальні проблеми держави і права. 2011. Вип. 62. С. 379–385.
6. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 24 травня 2021 року. Справа № 640/5023/19:URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97286253>
7. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 24 травня 2021 року. Справа № 640/5023/19:URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97286253>
8. Adriane D. As garantias do cidadão no processo civil. Org. Sérgio Gilberto Porto Alegre: Livraria do Advogado, 2003. p. 263.
9. Bîrsan C. Convenția europeană a drepturilor omului. Comentariu pe articole. Vol. I. Drepturi și libertăți. București: All Beck, 2005. 1273 p.
10. Brumar C., Miga-Beșteliu R. Protecția internațională a drepturilor omului. Note de curs, ediția a IV-a revizuită. București: Universul Juridic, 2009. 456 p.
11. Charrier J. Code de la Convention européenne des droits de l'homme. Paris: Litec, 2000. 438 p.
12. Chiriță R. Dreptul la un proces echitabil. București: Universul Juridic, 2008. 472 p.
13. Convenția pentru Apărarea Drepturilor Omului și a Libertăților Fundamentale, încheiată la Roma la 4.XI.1950, semnată de RM la 13.07.1995. În: Tratatе internaționale, Chișinău, 1998.

14. Damaschin M. Dreptul la un proces echitabil în materie penală. București: Universul Juridic, 2009. 323 p.
15. Deleanu I. Tratat de procedură civilă. Vol.I. Ediție revăzută, completată și actualizată. București: Universul Juridic, 2013. 1115 p.
16. Dinamarca, Cândido Rangel. Instituições de direito processual civil : volume III / Cândido Rangel Dinamarca. – 8. ed., rev. e atual. – São Paulo : Malheiros, 2019.
17. Drăganu T. Drept constituțional și instituții politice. Tratat elementar. Vol.I. București: Lumina Lex, 1998. 479 p.
18. Guillien R., Jean Vincent, Lexique de termes juridiques, Paris, Dalloz, 1990, p. 217.
19. Guinchard S., Constantin-S Delicostopoulos etc. Droit processuel: Droit commun et droit comparé du procès équitable Parsi: Dalloz-Sirey, 4e édition, 2006. 1195 p.
20. Muraru I., Tănăsescu E. S. Drept constituțional și instituții politice. Ediția a IX-a. București: Lumina Lex, 2001. 703 p.
21. Nelson N.J.. Princípios do processo civil na Constituição Federal. 7. ed. rev e atual com as Leis 1-0.352/2001 e 10.358/2001 – São Paulo: Editora Revista dos Tribunais, 2002. pg. 33. nota 6.
22. Neves, Daniel Amorim Assumpção. Manual de direito processual civil: volume único. 3. ed. São Paulo: Método, 2011. p. 62.
23. Pennock, Ronald; Chapman, John W. (eds.). Due Process: Nomos XVIII. New York University Press. pp. 69–92.
24. Sudre Fr. Drept european și internațional al drepturilor omului. Traducere de Raluca Bercea. Iași: Polirom, 2006. 568 p.
25. Udroiș M., Predescu O. Protecția europeană a drepturilor omului și procesul penal român. Tratat. București: C.H. Beck, 2008. 1043 p.

Information about the author:
Burdeinyi Yuriy Ivanovych,

Postgraduate Student at the Department of Procedural Law,
 Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
 2, Kotsiubynskoho str., Chernivtsi, 58012, Ukraine